

**BAZI HALK ANLATILARINDA KIRK YİĞİT'İN İHANETİ ÜZERİNE
BİR DEĞERLENDİRME**

An Essay OnThe Betrayal of “Kırk Yiğit” in Some Folk Narrations

Ahmet Özgür GÜVENÇ*

ÖZ

Türk Dünyası halk anlatılarında sıklıkla rastladığımız “Kırk Yiğitler” anlatı kahramanının en önemli yardımcılarıdır. Bey soyundan gelen kahramanın çocuk yaşta iken bütünleştiği ve birlikte hareket etmeğe başladığı bu kişiler de asil bir soydan gelirler ve beylerine canlarını verebilecek bir sadakatle bağlıdırlar. Bir miras gibi babadan oğla kalan kırk yiğit, oğla da babaya gösterdiği sadakati ve saygıyı gösterir. Bağlılık, fedakârlık ve saygı kavramlarıyla birlikte anılan kırk yiğit kurumunun kendisinden beklenmeyen davranışları sergilediği durumlar da vardır. Bazen “Kırk Yiğit” kendi çıkarları için sadakatsiz davranışlar da sergiler. Böylece, faydacı ve bencil yeni bir “Kırk Yiğit” grubu ortaya çıkar. Bu çalışmada bazı Türk Dünyası halk anlatılarından örnekler vererek “Kırk Yiğit” kurumunun bu tür davranışlarını göstereceğiz.

Anahtar Sözcükler: Halk Anlatısı, Türk Dünyası, Kırk Yiğit, İhanet

ABSTRACT

“Kırk Yiğit” which is encountered frequently in Turkish World Folk Narrations is the most important assistant of narration hero. The persons, who become a united whole and act together with hero from Beg’s family, are from a noble family and are devoted to Beg as loyal as sacrificing themselves. “Kırk Yiğit” which is like an inheritance from a father to a son, shows respect and loyalty to son as showed to father. “Kırk Yiğit” remembered with the concepts like loyalty, self-sacrifice and respect, shows unexpected behaviors from himself. Sometimes, “Kırk Yiğit” also shows the disloyal behaviors for his own benefits. In this way, a new egoistic and pragmatic “Kırk Yiğit” group appears. These types of behavior of “Kırk Yiğit” were shown by some examples about Turkish World Folk Narrations in this study.

Key Words: Folk Narration, Turkish World, Kırk Yiğit, Betrayal

GİRİŞ

Anlatılardaki kurgusal dünyada meydana gelen olaylar çeşitli şahıslara da şahıslar çevresinde başlar, gelişir ve son bulur. Bu şahıslar insan veya insan olmayan varlıklar ve kavramlar olabilirler çünkü onlar, yüklendikleri fonksiyon bakımından şahıs karakterleriyle karşımıza

* Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı ABD Arş.Gör.,

çıkarlar.¹Bir olay örgüsünün kurgulandığı anlatıda rol oynayan karakterlerin hepsi anlatının şahıs kadrosunu oluşturur ve anlatının şahıs kadrosu bir ya da birkaç şahısla sınırlı olabileceği gibi yüzlerce kişiden de oluşabilir.

Şahıs kadrosunu oluşturan varlıkları anlatıda yüklendikleri görevler ya da anlatıda gerçekleştirdikleri işleri dikkate alarak sınıflandırmak gereklidir.² Anlatılarda başkahramanın yanı sıra ara güçler, karşı güçler, yardımcı güçler ve dekoratif amaçla, başka bir ifadeyle sahneyi doldurmak amacıyla rol alan şahıslar vardır. Mehmet Tekin, anlatı sanatında kahramanın motifleri birbirine bağladığı ve böylece anlatıda bütünlüğü sağladığı için bir araç, anlatıların varlık nedeni olduğu için ise amaç olduğunu ifade eder.³

Halk anlatıları da bir olay örgüsünde rol alan şahıslar etrafında kurgulanır. Kahramanın çevresinde gelişen olay örgüsü boyunca ona yardım eden, hedefine ulaşamaması için onu engellemeye çalışan ve onun yaptıklarından etkilenen şahıs(lar) bulunur. Anlatının var olmasının sebebi olan kahramanın olay örgüsü boyunca varlığını devam ettirebilmesi için şahıs ya da şahısların yardımına ihtiyaç duyar. Her anlatıda kahramanın hayatta kalmasının söz konusu olamayabileceği gibi mutlu sonla biten anlatılarda kahramanın mutlu sona ulaşabilmesi, ona yapılan çeşitli yardımlarla mümkün olur. Böyle durumlarda yardımcı güçler devreye girer. İnsan ya da insan kimliği kazandırılmış başka bir ifadeyle teşhis edilmiş canlı veya cansız varlıklar yardımcı güç olarak rol oynayabilirler. Halk anlatılarında dikkatleri çeken yardımcı güçlerden biri de “Kırk Yiğit” kurumudur.

Türk Dünyası halk anlatılarında “Kırk Yiğit” ve “Kırk Kız” yaygın rastlanan bir motiftir. Abdülkadir İnan'a göre bu motifin kökeni, çok eski çağların karanlıklarında kaybolmaktadır. İnan, bu kırklar kurumunun yüksek barbarlık kültürüne ulaşan, küçük ve büyük derebeyliklerini ellerinde tutan alplerin çevresinde geliştiğini, daha ilkel kültür çağlarının hatıralarını aksettiren Altay-Yenisey Türklerinin destan ve masallarında alplerin çoğunun tek başına gezip, savaştığını onların tek arkadaşlarının atları ve tanrıları olduğunu belirterek bu yarı tanrı yarı insan olan alpların çevresinde kırk yiğit kurumuna rastlanmadığını, kırk yiğit ve kırk kız motifinin yüksek barbarlık kültür merhalesinde büyük göçebe boyların başındaki alpların çağını tasvir eden destan ve masallarda bulunduğunu söyler.⁴

¹ Şerif Aktaş, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998, s. 148.

² Aktaş,a.g.e., s. 155-156.

³ Mehmet Tekin, *Roman Sanatı I*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2004, s. 85.

⁴ Abdülkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler C.I*, TTK Yayınları, Ankara, 1998, s. 238.

Alplerin yanında bulunan “Kırk Yiğit”, sıradan kişiler değil, bey soyundan gelen, asil, cesur, Alplerine bağlı, dürüst kişilerdir. Aynı özellikler hatunların yanında bulunan kırk kız için de geçerlidir.

Farklı toplumlarda da kırk yiğitlere benzer oluşumlar bulunmaktadır. Moğollar devrindeki “nöker” kurumu, Özbekler devrindeki “çehre” veya “iç oğlanlar” kurumunun eski devrin kırklar geleneğinin bir hatırası olarak sürüp geldiğini söyleyen İnan, Rus Knyazlerinin yanlarında bulundurdıkları seçme muhafızlara “drujina” yani “dostlar” demelerine dikkat çekmiştir.⁵ Schimmel de 28 kral ya da piskoposla 12 başka şahsiyetin bileşimiyle oluşturulan 40’lı gruplara İngiliz-Alman geleneğinde çok sık rastlandığını söylemiştir.⁶ Kırk sayısının bir sayı ismi veya sayı sıfatı olmaktan ziyade çokluk, en çok olma ve bütünlük ifade eden bir belirsizlik sıfatı ve zamiri görevinde olduğunu söyleyen Naskali, Orta Doğu kaynaklı verilerde kullanılan (mesela Binbir Gece Masalları’ndaki kırk haramilerin kırk oluşu) kırk sayısının çokluğa işaret ettiğini ifade eder. Ona göre bu sayı mükemmeliyeti açıklamanın yollarından biridir.⁷

Destan, hikâye, masal gibi türlerde rastlanan en belirgin motiflerden birisi de kahramanın engellenmesi ve karşısına çıkan engellerle mücadele ederek zafere ulaşmasıdır. Bu engel kimi zaman olağanüstü bir varlık, kahramanın yeteneklerini ölçmek için yapılan bir veya bir dizi sınav, kimi zaman da doğal olaylar ya da kötü kişilerdir. Bütün mücadelelerinde kahramana olağanüstü güçler ya da tanrı yardım eder. Bunların yanı sıra kahramanların başka yardımcıları da vardır. Türk destanlarında kahramanın en önemli yardımcısı atıdır. Atı olmayan kahraman yalnız ve savunmasızdır. Hatta Dede Korkut Hikâyeleri’nde “*Derin olsa baturur, kalabalık olsa korhudur, at işler er öğünür, yayan erün umudı olmaz*” atasözü çok geçmektedir. Bu söz bize atın kahraman için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Kahramanın bir diğer yardımcısı ise bey soyundan gelen yiğitleridir. Bunlar kahramana canları pahasına bağlı, cesur kişilerdir. Bu topluluğun sayısı kahramanla beraber ya da kahraman olmadan kırktır ve kırk yiğit olarak anılırlar. Kahramanın daha çocukken tanışıp, kaynaştığı bu kırk yiğit, onun hayatında vazgeçilmez bir yere sahiptir, öyle ki kendi evlendiği zaman kırk yiğidini de kırk bey kızı ile evlendirir. Kırk yiğit ise beylerine canlarını feda edecek kadar bağlıdır. Bu bağlılık sağlam temeller üzerine atılır. Çocukluktan itibaren birbirleriyle kaynaşarak beraber büyüyen ve birlikte eğlenip birlikte savaşan bu kurumun üyeleri arasındaki bağ çeşitli ritüellerle sağlamlaştırılır. Bu kişiler kan kardeşi ya da sütkardeşi olarak

⁵ İnan, a. g. e., s. 240.

⁶ Annemarie Schimmel, *Sayıların Gizemi*, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 265.

⁷ Emine Gürsoy Naskali, “*Manas Destanında Kırk Yiğit (Niçin Kırk Yiğit)*”, Türk Dili, Cilt: 529, 1996, s. 58.

birbirlerine bağlandıkları gibi Türk kültüründe önemli bir yeri olan tuz-ekmek hakkıyla da ilişkilerine başka bir boyut kazandırır. Örneğin Manas'ın çoralarıyla arasında kuvvetli bir bağ vardır. Destanda, Manas çoralarının isimlerini ve hünerlerini her fırsatta sayarak onları över.

...

*Ertesi gün kalkıp geldiğinde
Çoralarını çağırır,
"Kırkın başı Kırgıl'ım
Bos-çolok ile Çalbay'ım
Yedi suya yemek yiyen
Ay gibi Sırgak'ım
Gök Çebiç binen Serek'ım
Kutunay'ın kuru yiğit,
Kuulcagan maharetli yiğit
Cayma Kökül genç oğul,
Bey'in oğlu Bakay'ım,
Ak Bolto oğlu Bolot'ım
Bayge çoram Caysan'ım,
Ak kemiğin balası
Elbisem Bürküt Batır'ım,*

*Soyum Sazam Batır'ım,
Geri koşan Kan-Keldi'm,
Kara Coltoy, Can-Keldi'm,
Alamandı, kavgacı oğul,
Yırtılanı yamayan,
Bozulanı düzelten,
Tatlı dilli Acı Bay,
Kenen'in oğlu Ken Canbay,
Keneşti doğan Er Çanbay,
Falcı Kara Tölök'üm,
Övülmüşü kırk çoranın Bölök'üm,
Kazak'tan gelen Kolmon Bet,
Kırgız'dan gelen Calman Bet,
Kafir ile Müslüman'dan
Seçme bahadırlar,"*

...

Bu şekilde Manas bütün yiğitlerinin adını sayar ve burada dikkatimiz çeken başka bir ayrıntı da bütün yiğitlerin isimlerinin sonuna iyelik eki getirip söyleyerek onları sahiplenmesidir. Sadece savaşlarda günlük hayatta da yiğitleriyle beraber yaşayan Manas, yiğitlerinin ölümü üzerine Mekke'ye giderek onlar için dua eder.

*"Yalnız nasıl yaşayayım,
Yaradandan dileyeyim,
Yaradan yar olsa,
Bütün evliyalar kollasa,*

*Kırk çoramı dileyeyim!"
Ata binip gitti, diyor,
Mekke'ye vardı, diyor,
..."⁹*

Her zaman alplarına bağlı olduklarını görmeğe alıştığımız kırk yiğidin alplarına karşı ihanete yeltenmeleri ya da ihanet etmeleri de söz konusudur. Dede korkut Hikâyeleri'nde Alpler yiğitlerine "kırk işüm kırk yoldaşım, kırkınıza kurban olsun meniüm başum" şeklinde hitap ederler; fakat yiğitler alplarının

⁸ Naciye Yıldız, *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller*, TDK Yayınları, Ankara, 1995, s. 575.

⁹ Yıldız, a.g.e., s. 813

kendilerine bağlı olduğu kadar alplarına bağlı kalmamışlardır. Yiğitlerin kıskançlık veya zor durumlar karşısında alplarına ihanet ettikleri de olur.

Bazı Halk Anlatılarında Kırk Yiğit'in İhaneti

Dede Korkut Hikâyeleri'nin ilki olan Dirse Han Oğlu Boğaç Han'da Dirse Han'ın kırk yiğidinin ona ihaneti anlatılmaktadır. Bu hikâyeyi iki kısımda ele alırsak, birinci kısımda bir beyin çocuğunun olmaması teması üzerinde durulmuştur ve sonunda beyin bir çocuğu olur, çocuk azgın bir boğayı güreşte yenerek ad alır. Buraya kadar hikâyelerde yaygın bir motif olan çocuk sahibi olma işlenmiştir. İkinci kısımda ise çocuğun büyümesi han olması ve babasının kırk yiğidinin onu kıskanarak ortadan kaldırmak istemeleri konusu etrafında gelişen olaylar anlatılmaktadır. Yani hikâyenin ikinci kısmında kırk yiğidin ihaneti ve bu çerçevede gelişen olaylar vardır. Boğaç Han'ın tahta çıkmasıyla gözden düşüklerini zanneden kırk yiğit, Boğaç'ı ortadan kaldırmak için plan yaparlar:

“Oğlan tahta çıktı, babasının kırk yiğidini anmaz oldu. Ol kırk yiğit hased eylediler, birbirine söylediler: Gelün oğlanı babasına kovlayalım, ola kim öldüre gine bizüm izzetümüz hörmetümüz onun babası yanında hoş ola didiler.”¹⁰

Kırk yiğit burada kendi kişisel çıkarları için hareket ederek yurtlarının, alplarının, ailelerinin çıkarlarını göz ardı etmişlerdir. Boğaç Han'ın da kırk yiğidi vardır kendi yiğitleri var iken babasının yiğitleri ile dolaşması mantıksızdır ve babasının kırk yiğidinin de onun bu tutumundan rahatsız olması da yersiz bir endişedir. Boğaç Han'ın Kırk yiğidi olduğunu babasının kırk yiğidinin ona iftirada bulunurken *“...kırk yiğidin boyuna aldı, kalın Oğuzun üstüne yoruyuş itdi...”¹¹* sözlerinden ve Boğaç'ın babasını kurtarmaya giderken kırk yiğidini yanına almasından anlıyoruz.

“Oğlan ansının sözün sımadı. Buğaç Big yirinden örü turdı, kara Polat öz kılıcın biline kuşandı, ağ tozluça katı yayın eline aldı, altun cıdasın kolına aldı, bidevi atını tutdudı butun bindi, kırk yiğidin boyına aldı, babasının ardınça yortup gitdi.”¹²

Kırk yiğit planladıkları şekilde hareket ederek Boğaç Han'a iftirada bulunurlar.

¹⁰ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı I*, TDK Yayınları, Ankara, 1997, s. 83.

¹¹ Ergin, a. g.e., s. 83.

¹² Ergin, a. g. e., s. 91.

“Vardı bu kırk yigidin yigirmisi bir yana yigirmisi dahı bir yana oldu. Evvel yigirmisi vardı, Dirse Hana bu haberi getürdi, aydur: Görür misin Dirse Han neler oldu, yarımasun yarçımasun, seniün oğlun kür kopdı erçel kopdı, kırk yığidin boyuna aldı, kalın Oğuzun üstine yortıyış itdi, ne yirde gözel kopdiyse çeküp aldı, ağ sakallı kocanun ağzın söğdi, ağpürçeklü karının südin tartdı...”¹³
 Oğluna karşı Dirse Han’ı dolduruşa getiren kırk yiğit, Dirse Han’ı bir av partisinde oğlunu vurması konusunda ikna ederler. *“...kalkubanı yerinden örü turgıl, yigitleriün ohşagıl boyuna algıl, oğluna uğragıl, yanına alup ava çıkıl, kuş uçurup av avlayup oğlunu ohlayup öldüre görgil, eger böyle öldürmez isen bir dürlü dahı öldiremezsin bellü bilgil didiler.”¹⁴*

Av esnasında kırk yiğit’in bir kısmı Boğaç’ın yanına giderek hünerlerini babasının görmek istediğini söylerler. Kırk yığidin geri kalanı ise Dirse Han’ı oğlun çeşitli hünerler yaparken seni öldürmeyi düşünüyor sen daha erken davran diyerek kandırırlar. Burada kırk yığidin amaçlarına ulaşmak için her türlü hileyi yapabileceklerini, Dirse Han’ın ise çok zor çocuk sahibi olduğunu unutarak oğlunu sorgusuz sualsiz hemen öldürmeğe kara verdiğini görüyoruz. Başka dikkat edilmesi gereken nokta ise beylerin yiğitlerine ne kadar güvendikleridir; çünkü Dirse Han oğluna söz hakkı bile vermeden yiğitlerinin dediğini yaparak onu öldürmeye yeltenmiştir.

“Ol kırk namerdüin bir kaçı oğlanun yanına geldi, aydur: baban didi geyikleri kovsun getürsün beniüm ünümde depelesün, oğlumun at segirdişin, kılıç çalışın, ok atışın göreyim, sevineyim, kıvanayım, güveneyim didi didiler. Ol kırk namerdler aydular. Dirse Han görür misin oğlanı, yazıda yabanda geyiği kovar seniün önüne getürür, geyiğe atariken ok ile seni urur öldürür, oğlun seni öldürmedin sen oğlunu öldürü görgil didiler.”¹⁵

Anlatıcı buradan itibaren kırk yığide “kırk namerd” demeye başlamış ve kırk yığidin konumu değişmiştir. Dirsan Han sonunda yayını çeker ve Boğaç’ı vurur. Annesi yaralı oğlunu bulur ve yaralarını iyileştirir. Bunu öğrenen “kırk namerd” ihanetlerinin ortaya çıkacağından korkarak bu sefer de Dirse Han’ı kaçırmaya karar verirler. Çıkarları uğruna gözleri hiçbir şeyi görmeyen bu kırk adam kendi Alplerini kaçırarak kadar hainleşirler.

“Ol kırk namerdler bunu tuydılar, ne eyleyelüm diyü tanışdılar, dirse Han eger oğlançuğın görür ise arturamaz bizi hep kırar didiler. Gelün dirse Hanı

¹³ Ergin, a. g. e., s. 83-84.

¹⁴ Ergin, a. g. e., s. 84.

¹⁵ Ergin, a. g. e., s. 85.

*tutalum, ağ ellerinardına bağlayalum, kıl sicim ağ boynuna takalum, alubanı kâfir illerine yönelelüm diyü Dirse Hanı tutdılar...*¹⁶

Planladıkları gibi Dirse Han'ı kaçıran “*kırk namerd*”i, Boğaç Han'ın yakalayıp cezalandırmasıyla sona eren hikâyede kırk yiğidin ihaneti işlenen asıl konudur.

Kam Pürenün oğlu Bamsı Beyrek hikâyesinde Beyrek'in kırk yiğidinin Beyrek'e ihaneti değil de onu kıskanmaları söz konusudur. Bunu fark eden Beyrek tatlı diliyle yoldaşlarını sakinleştirir. Bunun sebebi ise Beyrek'in evlenirken kızıl kaftan giymesi ve kırk yiğidinin bunu kıskanmasıdır. Genellikle beyler evlenirken kırk yiğidi de onunla beraber kırk bey kızıyla evlenir. Bu hikâyede böyle bir durum gözlenmemektedir.

*“Oğuz zamanında bir yiğit ki evlense oh ataridi, okı ne yirde düşse anda gerdek dikerdi. Beyrek Han dahı ohın atdı, dibine gerdeğin dikti. Adaklusından ergenlik bir kırmızı kaftan geldi. Beyrek geydi. Yoldaşlarına bu iş hoş gelmedi, saht oldılar. Beyrek aydur:niye saht oldunuz didi. Ayıtdılar: Nice saht olmayalum, sen kızıl kaftan geyersin biz ağ kaftan geyerüz didiler...”*¹⁷ Beylerinin iyi gününde sevinmelerine kötü gününde üzülmelerine alıştığımız kırk yiğit burada kıskançlık göstermişler; fakat Beyrek'in araya girmesiyle bu kıskançlıklarını sürdürmemişlerdir. Burada dikkate değer olan ise kırk yiğidin beylerini kızıl kaftan giydiği için kıskanmalarıdır. Kızıl kaftanın evliliği simgelediği düşünülürse dolaylı olarak Beyrek'in evlenmesini de kıskanmış olmaları ve kızıl kaftanın bahane olarak ileri sürmeleri de ihtimaldir.

Beyrek gerdekte iken düşman orayı basar; fakat Beyrek'in kırk yiğidinden sadece birisi Beyrek için kılıç çeker ve şehit olur. Diğer 39 yiğit ise bir şey yapmaz ve Beyrek ile beraber esir düşerler. Böyle bir durumda kırk yiğitten beklenen canları pahasına Beyrek'i korumaları olmalıydı; ama sadece bir kişi Beyrek'i savunmuştur.

*“Beyrek ap alaca gerdeği içinde yiyüp içüp bi haber oturur idi. Diin uyhusunda kâfir otağa kayıldı. Nayibi kılıcın sıyırdı eline aldı, meniim başum Beyregün başına kurban olsun didi. Nayib paralandı şehid oldı.(...) otuz tokuz yiğit ilen Beyrek tıtsak gitti.”*¹⁸

Burada kırk yiğit ihanet etmemişlerdir; fakat Beyrek'i kötü bir durumda savunmamışlardır. 39'unun esir gitmesinden onların baskın anında orada

¹⁶ Ergin, a. g. e., s.90-91.

¹⁷ Ergin, a. g. e. s., 129.

¹⁸ Ergin, a. g. e., s. 130.

olduklarını anlıyoruz; fakat içlerinden sadece birinin düşmanla savaşması dikkat çekicidir.

Kazan Bey Oğlu Uruz'un Tutsak Edildiği boyda Kazan Bey, oğlu Uruz'un savaş tecrübesi olmadığını düşünerek onun düşmanla savaşmasını istemez, bir dağın başına çıkıp kendisini savaşırken seyretmesini ve savaşmayı öğrenmesini ister. Uruz, babasının sözünü dinler; fakat bir süre sonra yiğitlerini yanına alarak o da savaşa katılır. Savaş esnasında düşmanı bozguna uğratan Uruz'un atını vururlar, onu korumak isteyen kırk yiğidini de şehit ederler ve Uruz esir düşer. Kazan bey oğlunu göremeyince nerede olduğunu sorar; fakat yiğitleri ona oğlunun kuş yürekli olduğunu muhtemelen kaçıp annesinin yanına gittiğini söylerler. Bunun üzerine Kazan Bey oğluna kızar ve onu öldürmeyi düşünerek evinin yolunu tutar.

“Uruz tutsak oldu. Kazanun haberi yok. Eyle sandı kim yağı basıldı. At cılavısın döndürdi, girü döndi. Geldi, oğlunu koduğu yirde bulmadı. A bigler oğlan kancaru gitdi ola didi. Bigler aydur: oğlan kuş yürekli olur, kaçıp anasına gitmişdür didiler.”¹⁹

Yiğitliği, sadece güçlü olmak, iyi savaşmak nitelikleriyle sınırlı tutmak doğru bir tanım değildir, çünkü güç iyi bir insan olmayı gerektiren diğer özelliklerin kişide olmamasıyla tehdiye dönüşür. Hikâyede Kazan'ın yiğitleri gerçeği bilmeden Uruz'u suçlamışlar, onun hakkında önyargılı düşünerek beylerinin oğluna olan güvenini kaybetmesine sebep olmuşlardır. Bu tutumları ise yiğitlik vasıflarına uygun bir davranış şekli değildir.

Salur Kazan'ın Tutsak Olup Oğlu Uruz'un Onu Kurtarmasını anlatan hikâyede kırk yiğidi yine çıkarları doğrultusunda hareket ederken görüyoruz. Salur Kazan'ın üzerine düşmanın geldiğini gören kırk yiğit, kalıp savaşmak veya kaçmak seçeneklerini kendi aralarında değerlendirirler. Kırk yiğidin savaşmaktan kaçarak beylerini yalnız bırakmayı düşünmeleri ve daha sonra Salur Kazan olmadan eve döndüklerinde başlarına geleceklerden korkarak düşmanla savaşmaya karar vermeleri, onların çıkarları doğrultusunda beylerine ihanete kalkıştıklarını göstermektedir.

“Tekür dahı haman çerisini dirdi, bunların üzerine geldi. Kazanun bigleri baktılar gördiler kim yağı gelür. Ayıtıldar: Kazanı birağur giderisevüz ivinde bizi kovarlar, yigregi budur ki bunda kırılavuz didiler.”²⁰

¹⁹ Ergin, a. g. e., s. 162.

²⁰ Ergin, a. g. e., s. 234.

Savaşmayı tercih eden yiğitlerden yirmi beş tanesi şehit olur; fakat onlar Salur'un evinde daha kötü bir cezayla karşılaşacaklarını düşündükleri için savaşmayı tercih etmişlerdir ve önemli olan onların bu çıkar hesabını yapmalarındır. Kırk yiğit kurumu bu tür hesaplar yapan bir kurum değildir.

Kazılık koca oğlu Yigenek boyunda Kazılık Koca, düşmanla vuruşur ve yenilir, onun kırk yiğidi ise kaçar.

*“Ol altmış batman güz ile kazılık Kocaya depere tutup çaldı. Yalan dünya başına tar oldu, düdük gibi kan şorladı. Kazılık kocayı karmalyup tutup kalaya koydular. Yiğitleri turmayup kaçdılar.”*²¹

Düşmanla savaşan kazılık Koca'nın esir düşmesine göz yumarak oradan kaçanlar ise yine kırk yiğittir.

Manas destanındaki kırk yiğit kurumunu incelersek benzer olayların bu destanda da karşımıza çıktığını görürüz. Naskali, Radloff'un Manas'ın kırk yiğidi üzerine yaptığı bir tespiti değinmiştir. Bu tespiti göre Manas'ın yiğitlerinden toplam 35'i adı belirtilerek anılmaktadır. Destanı söyleyen Manasçının 35 ismi peş peşe sıralayabildiğine göre 40 ismi de sıralayabileceğini ileri süren Radloff, Manasın yiğitlerinin sayısının Almanbet'in Manas'a katılmasından önce de kırk, Almanbet'in Manas'ın safına geçmesinden sonra da kırk olduğuna dikkat çekmiştir.²² Bu görüşler ışığı altında Manasçının çokluk ifade etmek için kırk sayısını kullandığını söyleyebiliriz. Destanda Manas'ın amcası Er Gökçe'nin kırk yiğidi, Almanbet'i kıskanmış ve ona iftirada bulunmuşlardır.

*“Er Gökçe'nin yiğitleri Almanbet'in böyle birinci derecede sevildiğini, üstünlüğünü kıskandılar. Onu Gökçe'nin gözünden düşürmek için söz birliği yaptılar. Bunun için en iyi tertip Er Gökçe'nin sevgili karısı Akergeç'le bu Klamuklu'nun gizli münasebette bulunduğu hakkında dedikodu yapmak, bunun Gökçe'nin kulağına kadar ulaştırmak olduğuna karar verdiler.”*²³

Yiğitlerinin söylediklerine kanan Gökçe, Almanbet'i ilinden kovmuştur. *“Almanbet'i kıskanan beyler ve alplar onu hanın gözünden düşürmek için ellerinden geleni yapmışlardı. Gökçe: bu Kalmuk'u gözümünden uzaklaştırınız! diye bağırды.”*²⁴ Er Gökçe'nin Almanbet'i kovuşunu başka bir kaynaktan da aktarırsak:

“Yukarıdan gelip kurulup,

Cesareti sana kim verdi?

²¹ Ergin, a. g. e., s. 200.

²² Naskali, a. g. m., s.56-59.

²³ Abdülkadir İnan, *Manas Destanı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara,1985, s. 42.

²⁴ İnan, a. g. e., s. 43.

*Kırk çoradan üstün olup
Kuday kılmuş gibi kibirlenip,
Şimdi benimle denk sayıp,
Gök alayı isteyecek*

*Sarı alayı isteyecek
Hakkı sana kim verdi?
Çık deyince it gider,
Almanbet Kalmak niye gitmiyor?”²⁵*

Kırk yiğit, Gökçe'nin karısı Akergeç'in Almanbet ile ilişkisi olduğunu ileri sürerek hem Alplerinin namusuna dil uzatmışlar hem de Almanbet gibi yurda yararlı birisinin gitmesine sebep olmuşlardır. Almanbet Er Gökçe'nin malına zenginlik getirmiş, onun ilini zenginleştirmiştir. Bu yüzden Kırk yiğit Almanbet'in gitmesine sebep oldukları için hem alplarına hem de illerine ihanet etmişlerdir.

Destan'da Manas'ın kırk yiğidi Manas'ın sonra dirileceği ölümünden sonra Manas'ın Babası Cakıp Bay'ı ve ailesini arayıp sormazlar, Manas'ın aşını vermezler. Yıldız, bu durumu Manas'ın çoralarında ilk dağıklık olarak tanımlar.²⁶ Manas'ın kırk yiğidi aynı davranışı babasının ülkesine, halkına sahip çıkmak isteyen Manas'ın oğlu Semetey'e karşı da göstermişlerdir. Semetey zor durumdadır ve babasının kırk yiğidinden kendisinin hizmetine girmelerini ister; fakat kırk yiğit yaşlandıklarını öne sürerek buna razı olmazlar.

*“Altımız altmışa yetmişiz
Arkamız yetmişe yetmişiz,
Altmış çıkıncaya kadar*

*Atası Manas'ın atını eyerledik,
Yetmişe çıkınca
Balası Semetey'in atını eyerledik.”²⁷*

Görüldüğü gibi kırk yiğit hayat muhasebesi yapmakta ve niçin yaşadıklarını sorgulamaktadırlar. Burada hanın idealleriyle çoralarinki arasında fark olduğunu söyleyen Yıldız, hana bağlılığın, onun yurda hâkim olmak tarzındaki idealinin paylaşıldığını göstermediğini ifade eder.²⁸ Gerçekten de kırk yiğit kurumu kendisinden beklenen yüksek karakterli davranışı sergilememiş hatta Semetey'e karşı savaşmaya yeltenmiş ve nihayetinde Semetey tarafında ölümle cezalandırılmışlardır.

²⁵ Yıldız, a.g.e., s. 569–570

²⁶ Yıldız, a. g. e., s. 525.

²⁷ Yıldız, a. g. e., s. 850.

²⁸ Yıldız, a. g. e., s. 527.

“Semetey’in sözüne aldırış etmeden kırkların göçü harekete devam ederken savaşçuları Semetey’ e hücumla geçtiler. Semetey, kargalar topuna saldıran şahin gibi bu kaçaklar üzerine hücum ederek hepsini kılıçtan geçirdi.”²⁹

Alıp Manaş Destanı'nın Altay varyantında Alıp Manaş, gittiği Ak-Kaan'ın ülkesinde esir düşer ve elleri, kolları bağlı bir vaziyette çukura atılır. Yanına gelen bir kazın kanadına mektup yazarak ailesine gönderir. Alıp Manaş'ın yaşadığını öğrenen ailesi onu kurtarması için onun en yakın arkadaşı, yoldaşı olan Ak-Köbön'ü gönderir. Ak-Köbön, Alıp Manaş'ın yanına gider, fakat kendisine selam göndermediği için kızgındır. Ayrıca Alıp Manaş'ın güzel karısı Kümüçek-Aru ile evlenmek isteyen Ak-Köbön, Alıp Manaş'ın bulunduğu çukurun üzerini taş ile örtüp, Ak-Kaan'ın öldürdüğü alplerden birinin kemiklerini alarak yurduna döner. Yanında götürdüğü kemikleri Alıp Manaş'ın ailesine gösterip onun öldüğünü söyler ve Kümüçek-Aru ile evlenmek istediğini söyler. Görüldüğü gibi ihanetin tolu bir şekilde yapılmadığı münferit olaylar da vardır. Alıp Manaş'ın en yakın arkadaşı, çorası olan Ak-Köbön, arzularına yenilerek yakın arkadaşı Alıp-Manaş'a ihanet eder.

...
Ak-Köbön bahadır;
Alıp-Manaş'a acımadı.
Bir tepeyi çekip koparıp,
Zindanın üstüne,
İyice oturup bıraktı.
İki büyük kurutu
Kendisi yedi,
Altın (Güzel) tulumdaki kırmızı,
Kendisi içip koydu.
Gücüne güç koşuldu.
Kemiğine kemik koşuldu,

Güzelliğine güzellik koşuldu.
Alıp Manaş'a benzedi.
Ak-Kağan'ın elinde ölen,
Alplerin kuru kemiklerinden,
İki kayışa bağladı.
Dönüp gitti.
“Kümüjek-Aru güzel gelin,
Şimdi benim olur” diye,
Kendi kendine sevinip düşündü.
...³⁰

Köroğlu Destanı'nın Türkmen varyantındaki bazı boylarda Köroğlu'nun kırk yiğidi ona ihanet etmeye kalkışır. Destanda karşılaştığımız ilk ihanet düşüncesi Övez'in (Ayvaz) halas edilişi boyundadır. Anlatılana göre Övez hastalanır ve kırk yiğide hizmet edemez hale gelir. Bunun üzerine kırk yiğit

²⁹ İnan, a. g. e., s. 174.

³⁰ Metin Ergun, *Altay Türklerinin Kahramanlık Destanı Alıp Manaş*, Cemre Yayınları, Konya, 1997, s. 119.

kendilerine bir hizmetçi bulurlar, fakat hizmetçilerine Köroğlu'na hizmet etmemeleri hususunda tenbihte bulunurlar.

“Haberi kimden al. Kırk yiğitten. Bir ay kırk gün boyunca Övezcan'ın çay ve tütün hizmetinden kırklar memnun olmazlar. Köse der: ey yiğitler! Şu Köroğlu'nun yaptığı işi görüyor musunuz? Onlar: Yok, bilmiyoruz. Dediler. Bunun üzerine Köse: Siz bilmiyorsanız da biz biliyoruz yiğitler. Övez hastalanınca ne yapıyor, hangi işin üstesinden geliyor? Övezcan bize çay ve tütün vermeye tembellik edip, yalandan hasta oldum diye evinde Perizad'ın yanında duruyor, bu deyyus hey yiğitler! Köroğlu'nun atlısı olduktan sonra nere gitsek sözümüz iki edilmiyor. Dediğimiz yerine getiriliyor. Şu Köroğlu'na bulunan oğul bize bulunmaz mı acaba? Dedikten sonra kırk yiğit 20–20 ikiye bölünür. Birinci 20'nin başı Köse, diğerinin başı Bed Rüstem'dir. Köroğlu yokken Köse oğlanlara: Köroğlu gelip oturduğunda çay isterse kâseyi uzatıp elinizden düşürün, yere fırlatın, tütün isterse yolun yarısını da onu da yere fırlatın. Diye öğüt verir.”³¹

Bu bölümde Köroğlu'nun kırk yiğidinin o yokken arkasından ona karşı dolap çevirmeleri ve ona saygısızlık etmeleri söz konusudur. Yeni hizmetçilerden Köroğlu'na karşı saygısız davranmaları istenmiştir.

Destandaki bir diğer boy olan Övez'in Darılması'nda Köroğlu, yaralanır ve uzun bir süre yatar. O gelmeyince kırk yiğidinden biri olan Köse, onun malını paylaşmayı önerir ve daha sonra Köroğlu'nun gelmesiyle bu paylaşımı gerçekleştiremezler.

“Haberi kimden al? Kösedan al. Bir gün meyhanede oturlarken Köse: Ey yiğitler! Sizin haberiniz yok mu? Diğerleri Köse ne var diye sorarlar. Köse: Köroğlu gelmedi ya öldü ya kaldı. Şimdi ya öldüyse? Onun oğlu yok, ağası yok, torunu yok, her şeyinin sahibi biziz değil mi? Onun canı çıktıysa olan malını şu anda paylaşalım dedi. İçlerinden biri: doğru söylüyorsun dedi. 10'arlı gruplar şeklinde 4'e bölünüp koyunu, deve yulkısını, büyük baş hayvanlarını, hazinesi, yerini ve mülkünü 4 parçaya ayırıp paylaştılar.”³²

Bu bölümde kırk yiğit beylerinin gelmemesi üzerine telaşlanıp onun peşine düşecekleri yerde kişisel çıkarlarını gözeterek beylerinin malını paylaşma işine kalkışmışlardır.

Kempir adlı boyda ise Köroğlu'nun Nişabur'da öldüğünü düşünen kırk yiğit onun haremını ele geçirmeye çalışır. Bu planlarını öğrenen Övez

³¹ *Göroğlu Türkmen Gahrımançılık Eposu*, Hazırlayanlar: B. Memmet yazov, A. Durdieva, Ş. Halmuhanedov, K. Seyyutmiradov) Türkmenistan Neşriyat, Aşkabat, 1990, s. 207

³² a. g. e., s. 419.

meyhaneye gitmez, kalede kalır ve kırk yiğidin içeri gelmek isteyeceklerini düşünerek çeşitli önlemler alır.

“Övez bir saat meyhaneye gelmeyince kırklar bir araya gelip kapının ağzına toplanırlar ve kale kapısının içerden kilitlendiğini görürler. Ey Övez kapıyı aç, kapıyı aç diye bağırırlar.”³³

Övez kırk yiğidin haremi ele geçirmek için kale kapısında olduklarını görünce, onlara direnerek onları geri göndermeye çalışır.

“ Övez kalenin tepesinden başını uzatıp:

-Ey Mehrem ağa! Ağam bana öğüt verip gitti. Bir yıl dolup da ben gelmezsem içeri kalenin kapısını kilitle ve Ağayunus'un yanında dur dedi ve gitti. Ben açmam.

-Aç dedim! Aç!

-Köse bir desen de bir, bin desen de bir!

Onun kapıyı açmayacağını anladıktan sonra kırk yiğit açmazsan açma diyerek, meydana taş yığıp kale kapısını ağzında taş biriktirirler. Bir harman taşı getirip kapıya vurmağa başlar. Kapını süveleri, parçaları, tahtaları düşer, kapının parçalanmasına az kalır.”³⁴

Kırk yiğit kapıyı tamamen kırıp içeriye girmeden önce Çoban Ali Rıza Köroğlu'nun Nişabur'dan dönmek üzere olduğunu haber verir. Kırklar yaptıkları hatayı anlarlar ve içine düştükleri kötü durumdan kurtulmak için Köroğlu'nu önceden karşılayarak Köroğlu'nun eşi Apayunusperi ve Övez'in ilişkisi olduğuna dair iftirada bulunurlar.

“Köse: Övezcan'ı yakınından yakın samıp yanından ayırmıyorsun. Biz ise o haremde Ağayunus ile birlikte diye işittik.”³⁵

Kendisine iftira atıldığını anlayan Ağayunusperi, Köroğlu'na olan biteni bir de kendisi anlatır ve böylece Köroğlu gerçeği öğrenir.

*“Kırk yiğidin almaya kalkıştı
Atam diye Övez yurdun korudu
Oğulluk yapıp tuzun savundu
Senin balan benim balam değil mi?”³⁶*

³³ a. g. e., s. 512.

³⁴ a. g. e., s. 513.

³⁵ a. g. e., s. 518.

³⁶ a. g. e., s. 519.

Ağayunusperi, “*senin balan benim balam değil mi?*” sözüyle Övez’in Köroğlu’nun oğlu olduğu gibi kendisinin de oğlu olduğunu belirterek suçsuz olduklarını anlatır. Bunun üzerine Köroğlu kırk yiğidine öfkelenir ve onları öldürmek ister; fakat Ağayunusperi’nin araya girmesiyle yiğitlerini affeder. Köroğlu Destanı’nın bu derlemesinde kırk yiğidin yeri geldiğinde kendi çıkarlarına göre hareket ettiklerini ve bağlı buldukları Köroğlu’na karşı ihanete kalkıştıklarını görmekteyiz. Kırk yiğit Köroğlu’nun kalede olmadığı zamanlarda harekete geçmeleri de dikkat çekicidir. Yiğitler, Köroğlu’nun yokluğunu fırsat bilerek onun malını ve namusunu ele geçirmek için harekete geçmişler ve onların bu girişimleri çoğu zaman Köroğlu’nun evlatlığı Övez tarafından engellenmiştir. Köroğlu’nun kalede olmadığı zamanlarda harekete geçen bu kırk yiğidin niçin Köroğlu ile birlikte sefere çıkmadıkları da sorgulanabilir. Destanlarda alpların yanında bulunan yiğitlerin alplarını hiçbir zaman yalnız bırakmadıkları düşünüldüğünde Köroğlu’nun yiğitlerinin onu kalede beklemeleri bu kurumun alışıl gelmiş kurallarına aykırı gibi görünmektedir. Onların Alplerinin yanında olmaları bu tür olumsuz girişimlerin olmasının engelleyecektir. Yapılan bu ihanet girişimleri kırk yiğitlerin tamamen güvenilir bir kurum olmadığını ortaya koymaktadır.

Dolganlara ait bir efsanede de kırk yiğidin padişahlarına karşı gelmeleri anlatılmaktadır. Efsaneye göre: Bir padişahın yurdunda kırk yiğidi varmış. Padişah onlarla bir türlü anlaşamamış, onları yola getirememiş, söz dinletememiş ve sonunda dayanamayıp: “*Ne haliniz varsa görün; ne yaparsanız yapın*” deyip onları başıboş bırakmış. Başıboş kalan bu yiğit haydutlar, dünyanın ucunu, sapını bulmaya ve böylece dünyayı ele geçirmeye karar vermişler. Cinli bir ihtiyar adama rastlamışlar. Bu ihtiyar yiğitlerin dünyayı karıştırmak niyetinde olduklarını bildiği için onları oyuna getirerek taşa çevirmiş.³⁷ Padişahlarına karşı gelen ve cezalandırılan kırk yiğidin anlatıldığı bu efsanede kırk yiğit kurumu yine olumsuz davranışlarıyla karşımıza çıkmaktadır.

SONUÇ

Halk anlatılarında çok sık rastladığımız kırk yiğit kurumu, güven, dürüstlük, sadakat, cesaret, inanç gibi yiğitlikle, alplıkla özdeşleşmiş bazı temel kavramları akla getirmektedir. Bu kurum, her zaman bağlı oldukları kişiye olan sadakatiyle ön plana çıkmıştır. Alpleriyle bütünleşen bu kişiler yiğitliğin sembolü haline gelmiş, yaşadıkları ilin güvencesi olmuşlardır. Bir Alpin yiğitleri olmadan ideallerini gerçekleştirmesi mümkün değildir. Alplerin idealleri ise sıradan değil, ülkeleriyle ilgili, gerçekleşmesi zor ve insanüstü uğraş gerektirecek hedeflerdir.

³⁷ Metin Ergun, *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi*, II. Cilt, TDK Yayınları, Ankara, 1997, s. 840-841.

Bunların gerçekleşmesinde Alplerin oynadığı rolün yanı sıra yanındaki yiğitlerinin rolü de çok önemlidir. Alp, desteğini onlardan alır; fakat önemli olan bu idealleri gerçekleştirecek kişilerin sağlam karakterlere sahip olmalarıdır.

Biz bu çalışmamızda nadiren de olsa kırk yiğidin, yeri geldiğinde kendilerinden beklenen davranışların tersi davranışlar sergileyebileceklerini, kişisel çıkarları için ihanet edebileceklerini ya da ihanete kalkışabileceklerini ve bunları yaparken kolektif bir şura sahip olabileceklerini bazı Türk Dünyası halk anlatılarından örnekler vererek göstermeye çalıştık.

KAYNAKÇA:

- AKTAŞ, Şerif, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998.
- ERGİN, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı I*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997.
- ERGUN, Metin, *Altay Türklerinin Kahramanlık Destanı Alıp Manaş*, Cemre Yayınları, Konya 1997.
- _____, *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi*, II. Cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997.
- Göroglu Türkmen Gahırmançılık Eposu*, Hazırlayanlar: B. Memmetyazov, A. Durdieva, Ş. Halmuhanedov, K. Seyyutmiradov) Türkmenistan Neşriyat, Aşabat 1990.
- İNAN, Abdülkadir, *Makaleler ve İncelemeler*, I. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.
- _____, *Manas Destanı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.
- NASKALİ, Emine Gürsoy, "Manas Destanında Kırk Yiğit (Niçin Kırk Yiğit)", *Türk Dili*, 1996, Cilt: 529.
- SCHIMMEL, Annemarie, *Sayıların Gizemi*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2000.
- TEKİN, Mehmet, *Roman Sanatı I*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2004.
- YILDIZ, Naciye, *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995.